

УДК 911.3.30 (477)

*Микола Барановський, д. геогр. н., професор
e-mail: Brnm@ukr.net**Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна*

ПОСТРАДЯНСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ: ВІД ПОЛЯРИЗАЦІЇ ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Розкрито причини наслідки пострадянської трансформації сільських територій України, охарактеризовано просторові особливості виробництва аграрної продукції, доведено на конкретних прикладах поляризацію виробництва сільськогосподарської продукції. Розкрито особливості концентрації сільського населення навколо міст різної людності, визначено залежність між динамікою районних центрів і динамікою сільського населення навколо них, доведено зростання концентрації сільського населення у найближчих до міста сільських громадах, розкрито динаміку щільності сільського населення у розрізі сільських рад регіонів Українського Полісся. Охарактеризовано фінансові аспекти бюджетної децентралізації, визначено структуру власних доходів об'єднаних територіальних громад, здійснено оцінку ймовірного впливу децентралізації на розвиток сільських територій України.

Ключові слова: сільські території, поляризація, аграрний сектор, децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, сільські громади.

Николай Барановский. ПОСТСОВЕТСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СЕЛЬСКОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ: ОТ ПОЛЯРИЗАЦИИ К ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Раскрыты причины и последствия постсоветской трансформации сельских территорий Украины, охарактеризованы пространственные особенности производства аграрной продукции, доказано на конкретных примерах поляризацию производства сельскохозяйственной продукции. Раскрыты особенности концентрации сельского населения вокруг городов различной людности, установлена зависимость между динамикой населения районных центров и динамикой сельского населения вокруг них, доказано рост концентрации сельского населения в ближайших к городу сельских советах, раскрыта динамика плотности сельского населения в разрезе сельских советов регионов Украинского Полесья. Охарактеризованы финансовые аспекты бюджетной децентрализации, определена структура собственных доходов объединенных территориальных общин, осуществлена оценка вероятного влияния децентрализации на развитие сельских территорий Украины.

Ключевые слова: сельские территории, поляризация, аграрный сектор, децентрализация, административно-территориальная реформа, сельские общины.

Mykola Baranovskyi. POST-SOVIET TRANSFORMATION OF RURAL SPACE IN UKRAINE: FROM POLARIZATION TO DECENTRALIZATION

The post-Soviet transformation of the rural space of Ukraine was caused by the change in the economic system in the country in the early 90s of the 20th century. The main territorial consequence of the post-Soviet transformation of the agrarian sphere was the intensification of the rural space polarization, which manifests itself at various hierarchical levels and encompasses its main subsystems - agriculture and rural society. The reflection of polarization in the rural economy is an increase in the concentration of agricultural production in areas that have better natural conditions for their development, as well as in suburban areas. In the northern regions of Ukraine, polarization is manifested through the "better-worse natural conditions" for the development of agrarian production, in the south - along the "suburban areas-peripheral territories". The leaders in general and per capita indexes of agricultural products manufacture, rates of its growth in recent years are Vinnytsia, Poltava, Dnipropetrovsk and Cherkasy regions. Under the influence of market factors and in accordance with the general laws of the rural areas evolution, there is also a redivision of rural population. In the regions of Ukraine it concentrates mainly around large and medium-sized cities, in rural communities that are directly adjacent to them. The regional centers "support" about 12-14% of the rural population of their region, the middle-sized - 6-8%. In rural communities around large and medium-sized cities, between 35 and 50% of the rural population of the respective administrative districts is concentrated. They are also distinguished by the high population density, the slow pace of reduction of the rural population as compared with the peripheral communities, and, in some cases (around Kyiv and most of the region centers of the country) even by increasing its size. In general, the dependence is clearly traced - the larger the city, the greater the concentration zone of rural population it forms. The increase of the rural space polarization causes a number of problems; the most significant among them is the degradation of peripheral territories. Decentralization of governance, in particular the creation of amalgamated territorial communities, is an important tool for solving the problems of rural areas. Community centers should be the pillars of growth in rural areas. Due to changes in the tax system, they received significant financial resources, primarily through revenue from personal income tax. However, most of the newly created communities are not financially autonomous, and, therefore, their impact on the revival of rural areas remains insufficient.

Keywords: rural areas, polarization, agrarian sector, decentralization, administrative and territorial reform, rural communities.

Вступ. Постановка проблеми. Зміна економічної та політичної систем в Україні після розпаду СРСР зумовила трансформацію практично всіх компонентів територіальної організації суспільства. Проте чи найбільші зміни та зрушення сталися у розвитку сільських територій, починаючи від розпаювання землі і завершуючи формуванням нової аграрної політики держави. Аналізу змін, які сталися у сільському секторі України, присвячено багато нау-

кових досліджень. Здебільшого вони стосуються аналізу економічних показників, які, безперечно, відіграють важливу роль у розвитку, насамперед, аграрного сектора. В останні роки помітно зросла кількість публікацій, присвячених соціальним проблемам розвитку сільської місцевості. Однак як раніше, так і тепер, у наукових дослідженнях мало уваги приділяється аналізу просторових аспектів трансформації сільського сектора.

Вивчення останніх є важливим не лише у контексті комплексності дослідження сільських територій, а й у контексті розробки шляхів активізації їхнього подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різновекторні процеси, які відбуваються у сільському секторі України, стали предметом дослідження насамперед фахівців із регіональної та аграрної економіки. У цьому контексті варто відзначити фундаментальні наукові роботи О. Бородіної, В. Борщевського, П. Гайдуцького, О. Павлова, І. Прокопи, П. Саблука, В. Юрчишина та інших. Вони стосуються широкого спектру проблем – від обґрунтування концептуальних засад політики сільського розвитку, реформування аграрної політики до аналізу структурних трансформацій сільської економіки. При цьому поза увагою лишаються питання, пов'язані з оцінкою просторових зрушень у розвитку сільських територій. Окремі аспекти зазначеної проблематики, насамперед у контексті визначення особливостей регіонального розвитку, планування сільських територій України розкриті у роботах К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, Г. Підгрушного [7], Д. Мальчикової [6], В. Нагірної [10], М. Барановського [1,2]. Серед робіт зарубіжних науковців слід відзначити публікації Д. Карачоні [3, 4, 5], які стосуються питань порівняльного аналізу розвитку сільських територій України, Росії та Білорусі, типізації сільських територій України, а також Т. Нефьодової [9]. Утім перетворення у сільських регіонах ще не завершилися. Вони набувають нових видів і форм, а головне, і далі впливають на сам процес функціонування сільських територій України.

Головною метою дослідження є аналіз пострадянської трансформації сільського простору України на різних ієрархічних рівнях та оцінка впливу процесів децентралізації на розвиток сільських територій. Ключові дослідницькі питання: 1) чи дійсно в Україні спостерігається поляризація сільського простору?; 2) які форми прояву має така поляризація, за допомогою яких індикаторів і показників її можна встановити?; 3) чи дійсно децентрація територіального управління і бюджетних відносин сприяла зростанню доходів місцевих бюджетів? 4) як вплинуло формування об'єднаних територіальних громад на розвиток сільських територій України?

Теоретичний бекграунд, методи дослідження, інформаційна база. Трансформаційні процеси, які відбуваються у сільських територіях України, загалом вписуються у концепцію “центр-периферія”, “циклічності і стадійності економічного розвитку”, “еволюції сільської місцевості”. Відповідно до останньої, сільські території проходять п'ять стадій розвитку – від природної до неприродної (екологічної) [8]. Сільські території України, як показують раніше проведені дослідження [1], знаходяться переважно на другій (середньоурбаністичній) та третій (пізньоурбаністичній) стадіях розвитку, яким властиві розшарування та стиснення аграрного простору, зростання концентрації виробництва сільськогосподарської продукції і населення у приміських районах. Водночас трансформація сільських територій ще

триває. В останні роки вона набула нових рис під впливом відновлення урбанізаційних процесів та адміністративно-територіальної реформи.

Дослідження пострадянської трансформації сільських територій України передбачає використання системи методів і показників, які дозволяють оцінити поляризаційні процеси у них. Найбільш об'єктивно це можна зробити за допомогою статистичного та геоінформаційного методів дослідження, базуючись на показниках, які зібрані у розрізі низових адміністративних одиниць – районів і сільських рад.

Інформаційну основу дослідження склали дані державної служби статистики України, головних управлінь статистики у регіонах Українського Полісся, державного бюджету України, аналітичні матеріали Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, паспорти громад областей Полісся, дані офіційного сайту Інституту геодезії та картографії.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись до дискусії щодо визначення змістовної сутності поняття “сільські території” слід констатувати, що вони є комплексним утворенням і включають щонайменше чотири складники: 1) сільську економіку; 2) сільський соціум; 3) поселенську мережу; 4) заклади соціальної інфраструктури. Тому характеризуючи трансформації сільського простору доцільно показати перетворення як у сільській економіці, так і в сільському соціумі.

Секторальні та територіальні зміни у сільській економіці, насамперед, у сільському господарстві, яке є головним видом економічної діяльності на селі, проявилися уже у середині 90-х років ХХ ст. Ці перетворення тривають досі, оскільки носять глибинний характер. Головним територіальним наслідком пострадянських трансформацій у сільській економіці є посилення поляризації аграрного виробництва. Як причини, наслідки та форми прояву цього процесу?

Щодо причин, то вони досить детально розкриті у багатьох наукових дослідженнях. На думку автора статті, головною причиною галузевих і територіальних змін у сільських регіонах є дія ринкових чинників. Саме вони стали причиною втрати сільським господарством та його організаційними структурами соціальних функцій (утримання закладів соціальної інфраструктури, надання допомоги сільським мешканцям). Аграрний сектор перетворився із напівсоціального виду діяльності у вид бізнесу.

Потужні агрохолдинги, які концентрують у своїх руках все більше землі, виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, зорієнтовані виключно на фінансові результати. Фермерські господарства, які в європейських країнах відіграють дуже важливу роль не лише в аграрному виробництві, а у збереженні сільських територій, в українських економічних реаліях зорієнтовані переважно на економічну діяльність.

В умовах ринку суб'єкти господарювання, насамперед агрохолдинги, вишукують такі території, де вони можуть отримати додаткові прибутки за рахунок природної ренти. Саме цим пояснюється зрос-

тання виробництва аграрної продукції в окремих лісостепових і степових районах України. Натомість території з гіршими природними чинниками потерпають від скорочення посівних площ, зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Додаткові преференції аграрні підприємства можуть отримати не лише від природної ренти, а й від сприятливого поєднання факторів виробництва, що має місце у приміських районах. У них також спостерігається посилення концентрації виробництва сільськогосподарської продукції

Поляризація аграрного виробництва, як головний наслідок просторових трансформацій сільської економіки, проявляється на різних рівнях і на різних територіях.

Свідченням поляризації аграрного виробництва на рівні регіонів є збільшення розриву між мінімальними і максимальними значеннями показників продуктування сільськогосподарської продукції. Якщо у 2000 р. Вінницька область виробляла аграрної продукції у 3 рази більше за Чернівецьку, то у 2015 р. – уже у 4,5 рази. Нині лідерами за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції є лісостепові області України – Вінницька, Черкаська, Полтавська, Київська, Дніпропетровська. Ці ж регіони мають і найвищі темпи приросту аграрного виробництва упродовж 2005/2015 рр. До прикладу, у Вінницькій області виробництво сільськогосподарської продукції упродовж 2005/2015 рр. зросло на 173 %, Полтавській – на 162 %, у Черкаській – на 177 %. За цей же період у Закарпатській, Чернівецькій, Одеській, Луганській областях зростання становило лише 110-120 %. Аналогічна ситуація характерна і для душо-

вих показників виробництва сільськогосподарської продукції. Знову ж таки, першість в Україні утримують Вінницька, Полтавська, Хмельницька та Черкаська області (рис. 1). Проте є і певні відмінності, зокрема щодо розміщення у цьому рейтингу Харківської, Дніпропетровської та Київської областей. Диспропорції за душовими показниками виробництва сільськогосподарської продукції також зростають. У 2000 р. максимальне значення (Вінницька) перевищувало мінімальне (Донецька область) у 3,3 рази, у 2015 р. – у 7 разів (Полтавська та Донецька області відповідно).

Ще виразніше поляризація аграрного виробництва проглядається на рівні адміністративних районів. Свідченням цього можуть бути не лише показники виробництва сільськогосподарської продукції, а й динаміка посівних площ. Нині процес скорочення останніх призупинився, проте упродовж 90-х років найбільш активно він проходив у периферійних районах із гіршими ґрунтово-кліматичними ресурсами. В окремих районах північних регіонів України посівні площі упродовж 1989-2009 рр. скоротилися більш як на 30%. Про загальне стиснення освоєного сільського простору свідчить і перелік районів-лідерів за виробництвом сільськогосподарської продукції у складі своїх регіонів. Вони формують своєрідні осередки відносного благополуччя на тлі значного числа тих районів, де сільськогосподарське виробництво має стійку тенденцію до архаїзації чи повної деградації. Це може призвести до того, що навіть в Україні з її дуже сприятливими природними передумовами, сільське господарство із традиційної “фонові” перетвориться у “дискретну” галузь.

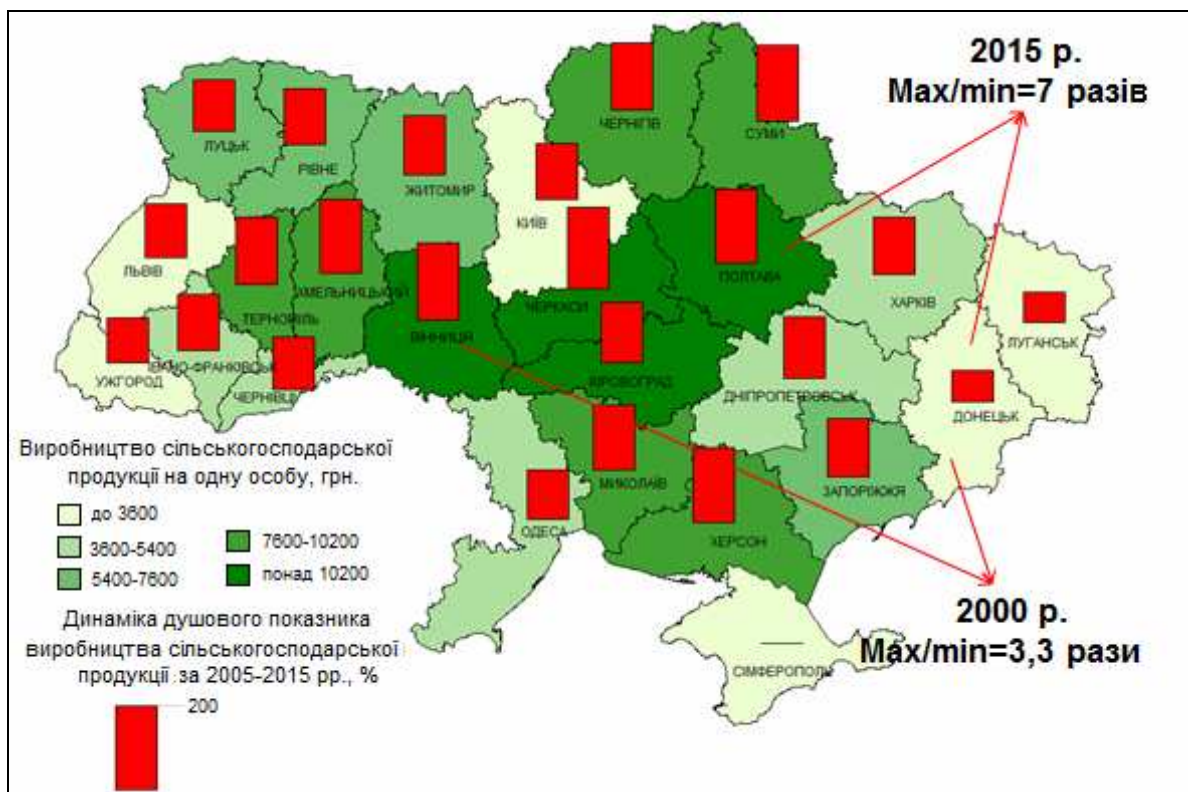

Рис. 1. Душові показники виробництва сільськогосподарської продукції та їхня динаміка (2015 р.) (побудовано автором за даними державної служби статистики України)

Отже, щодо показників сільської економіки, то можна констатувати реальну поляризацію аграрного виробництва. У північній Україні ця поляризація проходить по лінії “кращі-гірші природні передумови”, у південній – по лінії “приміські райони-периферійні території”. Однак не все так однозначно, можливі відхилення від “норми” і їх може бути багато.

Оцінку поляризації соціально-демографічної підсистеми сільських територій найкраще провести на основі аналізу показників концентрації та щільності сільського населення.

Якщо на поляризацію аграрного виробництва помітно впливають природні чинники, то на поляризації сільського населення – наявна мережа, людність та адміністративний статус міських поселень.

Міста, особливо великі, чи районні центри у відносно слабозаселених районах, є типи осередками, які притягують сільське населення. У приміських районах нижчі темпи скорочення сільського населення, а в окремих із них має місце навіть зростання кількості сільських мешканців. Сумарно це зумовлює зростання концентрації сільського населення у приміських районах, яке з роками посилюється і є ще одним свідченням поляризації сільського простору. У зазначених твердженнях можна перекоонатися на прикладі окремих міських поселень регіонів Українського Полісся. Так, в усіх без винятку районах Полісся, центрами яких є обласні міста, частка сільського населення зростає. Стосовно інших, відносно великих міських поселень, то ситуація подібна, проте неоднорідна (табл. 1).

Таблиця 1

Концентрація сільського населення навколо великих і середніх міст регіонів Українського Полісся

Райони регіонів Українського Полісся	Кількість сільського населення, осіб		Частка населення району у населенні області, %		Темпи скорочення/зростання населення районного центра за 2001-2015 рр., %	Темпи скорочення/зростання сільського населення за 2001-2015 рр., %
	2001	2015	2001	2015		
Луцький	50,4	57,6	9,6	11,6	+14,3	+4,0
Ковельський	34,8	31,8	6,6	6,4	-8,6	-4,4
Рівненський	68,3	71,9	11,0	11,8	+5,3	+0,3
Володимирецький	49,4	51,7	7,9	8,5	+7,5	+4,7
Житомирський	56,2	58,4	9,1	11,4	-5,0	+4,0
Бердичівський	29,7	29,4	4,8	4,7	-11,2	-18,2
К.-Святошинський	81,9	92,1	10,6	14,1	+10,8	+12,5
Броварський	62,5	49,7	8,1	7,6	+14,7	-20,5
Сумський	51,9	51,6	11,4	14,8	-8,4	-0,6
Конотопський	36,4	26,5	8,0	7,6	-4,8	-27,2
Чернігівський	66,9	51,6	10,0	11,6	-3,4	-15,9
Ніжинський	36,3	32,2	6,2	6,7	-5,5	-22,0

Розраховано автором за даними державної служби статистики України

Загалом досить чітко простежується залежність – чим більше місто – тим більшу зону концентрації сільського населення воно формує. На прикладі областей Полісся можна стверджувати, що обласні центри утримують орієнтовно близько 12 % сільського населення регіону, міста людністю 50-70 тис. мешканців – 6-8 %. Існує певна залежність між динамікою людності міських поселень у регіоні і динамікою концентрації сільських мешканців у них. Вона не завжди абсолютна і має значні регіональні відмінності. Можливі варіанти, коли одночасно зростають

населення районного центра і сільського населення, або навпаки, зменшується і те, й інше. Можливий також різнобій. Загалом у районах, центрами яких є міста обласного значення, сконцентровано 25-40 % сільського населення регіонів Українського Полісся.

Більш достовірне підтвердження поляризації поселенських показників можна отримати у разі наукового аналізу людності найбільш дрібних адміністративних одиниць – сільських рад. Так, у сільських радах, які прилягають безпосередньо до Чернігова і площа яких становить 17,5 % від території району,

мешкає понад 36 % його сільських жителів. У Прилуцькому і Бахмацькому районах Чернігівської області ця різниця ще суттєвіша. Проте у малих містах Чернігівщини такої різниці немає, хоча у сільських радах навколо них проживає від 25 до 50 % сільського населення.

Вагомим індикатором поляризації сільського простору є щільність населення. Її диференціація у межах України загалом добре відома, проте оцінити

реальну поляризацію сільського населення можна лише на прикладі окремих регіонів і на рівні сільських рад. Таким регіоном було обрано Українське Полісся у складі п'яти північних областей України. Загалом у цьому регіоні досить мало сільських рад із високою щільністю населення. Вони розміщуються навколо Києва та обласних центрів (рис. 2). Між Луцьком і Рівним взагалі утворився міжобласний осередок високої щільності сільського населення.

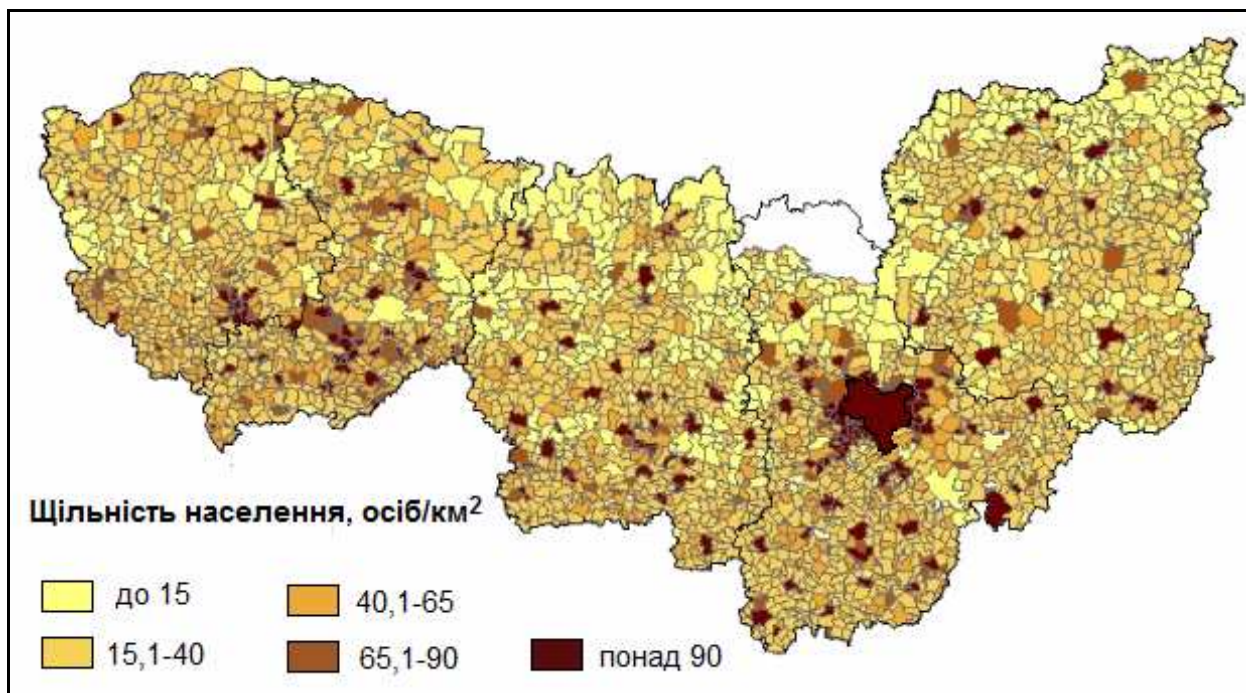

Рис. 2. Щільність населення у розрізі сільських рад регіонів Українського Полісся, осіб/км² (побудовано автором за даними Інституту геодезії та картографії)

Аналіз динаміки щільності населення упродовж 2001-2015 рр. показав, що, по-перше, найбільш повільно вона скорочується у сільських радах, які безпосередньо прилягають до обласного чи районного центрів, по-друге, осередки підвищеної щільності населення формується переважно або навколо Києва, або навколо обласних центрів, по-третє, дуже низьку щільність населення та одночасно високі темпи її скорочення мають периферійні сільські громади.

Отже наведені вище факти вказують на те, що в Україні дійсно простежується поляризація сільського простору. Це знаходить підтвердження як на рівні економічних, так і соціально-демографічних показників.

Як держава має реагувати на таку ситуацію? Чи потрібно взагалі боротися із цим явищем? Чи достатньо в Україні ресурсів, фінансових можливостей, зрештою політичної волі для подолання негативних трендів у розвитку сільських територій?

Слід зазначити, що в останні роки держава повернулася обличчям до проблем регіонального розвитку. Упродовж 2014-2017 рр. було прийнято низку важливих законодавчо-нормативних документів, які регламентують процеси регіонального розвитку. Це, насамперед, Закони України “Про засади державної регіональної політики”, “Про добровільне

об’єднання територіальних громад”, а також “Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 р.”. Аналіз змісту цих документів дає підстави зробити висновок про те, що, по-перше, держава поступово відмовляється від політики вирівнювання на користь концепції полюсів зростання; по-друге, намагається запровадити такі механізми, які поєднують у собі елементи поляризації та децентралізації; по-третє, інколи використовує механізми, які суперечать одне одному.

Децентралізація управління, яка зараз втілюється у життя, має пряме відношення і до сільських територій, і до концепції полюсів зростання. У її рамках, а також у контексті пошуку шляхів відродження сільських територій, особливе місце посідає адміністративно-територіальна реформа. Завдання останньої полягає у формуванні самодостатніх територіальних громад, центри яких мають стати своєрідними полюсами соціально-економічного розвитку переважно у сільських районах.

Головні ідеї і механізми децентралізації Україна запозичила у державах Європи. Це стосується як адміністративно-територіальної реформи, так і бюджетної децентралізації. Критеріальні вимоги до громад, система оподаткування, які зараз використовуються в Україні, подібні до тих, які діють, наприклад, у

Польщі.

Що дала бюджетна децентралізація територіальним громадам, як фінансові преференції вплинули і на сам процес їхнього формування, і на соціально-економічний розвиток підпорядкованих територій?

Завдяки бюджетній децентралізації 159 територіальних громад, які повноцінно функціонували у 2016 р., збільшили доходи загального фонду майже у 7 разів – з 1,1 млрд грн. у 2015 до 7,1 млрд грн. у 2016 р. При цьому власні доходи територіальних громад зросли утричі. Попри те, що створення територіальних громад проводиться з урахуванням балансу “доходи-витрати”, попри значні обсяги медичної та освітньої субвенцій, які держава скеровує територіальним громадам у вигляді трансфертів, більшість громад залишаються дотаційними. Так, із 159 об’єднаних територіальних громад бездотаційними є 34 (22 %). Лише 23 громади мають доходи вищі, за власні потреби (реверсна дотація). Регіональні відмінності у рівні фінансової автономії досить значні. Найгірша ситуація із рівнем фінансової автономії у Львівській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях. До прикладу, із 15 територіальних громад Львівської області бездотаційною є лише одна. Є, і досить помітна, різниця у рівні фінансової автономії територіальних громад, центрами яких є міста, селища і сільські поселення. Зрозуміло, що гірша ситуація у сільських громадах. Рівень дотаційності міських громад становить 9,5 %, сільських – 26,2 %, частка бездотаційних серед міських громад – 33%, сільських – 17,4 %.

Аналізуючи фінансові ресурси територіальних громад та оцінюючи їхній ймовірний вплив на розвиток сільських територій важливо дослідити структуру власних доходів громад. Понад половину власних надходжень територіальні громади отримують від податку на доходи фізичних осіб, далі йдуть плата за землю та єдиний податок. При цьому у територіальних громадах, які сформувалися навколо сільських поселень, надходження від податку на доходи фізичних осіб є помітно меншими, а від податку на землю – помітно більшими, ніж у міських громадах.

Процес формування громад ще далекий до завершення. Так, у 2016-2017 рр. лише у регіонах Українського Полісся планується створити ще 71 громаду, із яких більшість (51) – сільські громади. За прогнозними розрахунками лише 21,5 % цих територіальних громад будуть фінансово самодостатніми. Їхнє розташування вказує на те, що бездотаційними вони можуть стати або за рахунок близькості до міст, або за рахунок плати за землю.

Отже, далеко не всі новостворені громади можуть реально стати і самодостатніми, і перетворитися на полюси розвитку сільських територій. Слід зазначити, що мова йде про перші, біль-менш економічно самостійні громади. Стосовно тих громад, які запропоновані обласними радами, проте не затверджені Кабінетом Міністрів України, то у них ситуація набагато гірша. Очевидно, що навіть після повного завершення адміністративно-територіальної реформи Україна матимемо чимало слабких громад, більшість із яких розміщується у сільських периферій-

них районах.

Пострадянська трансформація сільських територій ще не завершилася. Проте уже зараз ми можемо визначити головні тренди і вектори їхнього розвитку. На жаль, вони не дуже сприятливі. Однак знання цих особливостей є вагомим підґрунтям для розробки адекватних заходів і сценаріїв їхнього подальшого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науковий аналіз пострадянської трансформації сільського простору України дозволяє зробити кілька висновків та узагальнень.

1. Секторальні та територіальні зміни, які сталися у сільському просторі України, зумовлені дією кількох чинників, проте провідну роль відіграють ринкові механізми. У ринковому середовищі сільськогосподарські підприємства, особливо агрохолдинги, зорієнтовані виключно на отримання максимальних прибутків. Через це аграрне виробництво все більше концентрується у тих регіонах, які мають найбільш сприятливі природні передумови для його розвитку.

2. Поляризація аграрного виробництва має дещо відмінні форми прояву у різних регіонах України. У північних областях поляризація проявляється по лінії “кращі-гірші природні передумови” для розвитку аграрного виробництва, у південних – по лінії “приміські райони-периферійні території”.

3. Поляризація сільського простору має не лише економічні, а й соціально-демографічні та розселенські форми прояву. Підтвердженням цього є диференціація показників концентрації та щільності сільського населення. Сільське населення концентрується переважно навколо великих і середніх міст, у сільських громадах, які безпосередньо прилягають до них. Області центри “утримують” близько 12-14 % сільського населення свого регіону, середні – 6-8 %. У сільських громадах навколо великих і середніх міст зосереджується від 35 до 50 % сільського населення відповідних районів.

4. Щільність сільського населення також характеризується значною міжрайонною диференціацією. Високою вона є зазвичай у сільських громадах, які розміщуються навколо міст. При сталих депопуляційних процесах темпи скорочення щільності населення у таких громадах набагато нижчі, ніж у периферійних регіонах. Завдяки цьому поляризація у щільності населення постійно зростає.

5. Децентралізація територіального управління є важливим інструментом вирішення проблем сільських територій. Об’єднані територіальні громади, які формуються у результаті адміністративно-територіальної реформи, мають стати важливими осередками активізації економічного життя у сільських регіонах. Вони отримали значні фінансові ресурси, які можна використати для вирішення існуючих соціально-економічних проблем. Водночас значна частина територіальних громад не є фінансово автономними і потребують підтримки з боку держави. Їхній вплив на розвиток сільських територій доки-що недостатній.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Просторові аспекти трансформації сільських територій України / М.О. Барановський // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій [збірн. наук. пр.] / Інститут регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 6 (92). – С. 17-25.
2. Барановський М.О. Сучасні тенденції соціально-економічної трансформації сільських територій України / М.О. Барановський // Вісник Львівського університету. Серія Географія. – Вип. 46. – 2013. – С. 13-20.
3. Karacsonyi D. Rural geography in Russia, Ukraine and in Belarus – a literature review / D. Karacsonyi // Hungarian Geographical Bulletin. – 60 (1), 2011. – p. 79-99.
4. Karacsonyi D. Rural geography of Ukraine / D. Karacsonyi. – Budapest: Pazmany Peter setani, 2011. – 210 p.
5. Карачоні Д. Спроба типології сільської місцевості в Україні / Д. Карачоні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – Вип. 57. – 2010. – С. 51-58.
6. Мальчикова Д.С. Геопланування сільської місцевості: особливості, проблеми, обмеження / Д.С. Пальчикова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 153-159.
7. Мезенцев К. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія / К. Мезенцев, Г. Підгрушний, Н. Мезенцева. – К.: ДП “Прінт Сервіс”, 2014. – 132 с.
8. Нефедова Т.Г. Сельская Россия на перепутье: географические очерки: монография / Т.Г. Нефедова. – М.: Новое издательство, 2003. – 408 с.
9. Региональное развитие и региональная политика России в переходный период / под общ. ред. С.С. Артоболевского, О.Б. Глезер. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2011. – 317 с.
10. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект/ за ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

References:

1. Baranovskyi, M.O. (2011). Prostorovi aspekty transformatsii silskykh terytoriy Ukrainy [Spatial aspects of transformation of Ukraines rural territories]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Suchasni problemy rozvytku silskykh terytorii*. Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen, 6 (92), 17-25.
2. Baranovskyi, M.O. (2013). Suchasni tendentsii sotsialno-ekonomichnoi transformatsii silskykh terytoriy Ukrainy [Modern tendencies in socioeconomic transformation of the rural territories of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Geografiya*. Lviv, 46, 13-20.
3. Karacsonyi, D. (2011). Rural geography in Russia, Ukraine and in Belarus – a literature review. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60 (1), 79-99.
4. Karacsonyi, D. (2011). Rural geography of Ukraine. Budapest: Pazmany Peter setani, 210.
5. Karachoni, D. (2010). Sproba typologii silskoi mistsevosti v Ukraini [Attempt typology of rural areas in Ukraine]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Geografiya*, 57, 51-58.
6. Malchukova, D.S. (2009). Geoplanuvannya silskoi mistsevosti: osoblyvosti, problemy, обмеzhennya [Geoplaning of the countryside: peculiarities, problems, limitations]. *Naukovi zapysky VDPV imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: Geografiya*, 19, 153-159.
7. Mezentsev, K., Pidhrushnyi, H., Mezentseva, N. (2014). Regionalnyi rozvytok v Ukraini: suspilno-prostorova nerivnist i poliaryzatsiya: monografiya [Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization]. K.: DP “Print Servis”, 132.
8. Nefedova, T.H. (2003). Selskaia Rossiya na perepute: geograficheskie ocherki: monografiya [Rural Russia at the Crossroads: Geographical Sketches: monograph]. M.: Novee izdatelstvo, 408.
9. Regionalnoe razvitiye i regionalnaya politika Rossii v perekhodnyi period [Regional Development and Regional Policy of Russia in the Transition Period] (2011). M.: Izdatelstvo MG TU im. N. Bauman, 317.
10. Transformatsiya struktury hospodarstva Ukrainy: regionalnyi aspekt [Transformation of the structure of the economy of Ukraine: the regional aspect] (2003). K.: Milenium, 404.

Надійшла до редколегії 25.10.2017 р.